

Breekijzers en botte bijlen

Culturele expressie in het jongerenwerk, op hún voorwaarden

Author(s)

Abdallah, S.E.; Kaulingfreks, Femke

Publication date

2021

Document Version

Final published version

Published in

Sociaal weerwerk

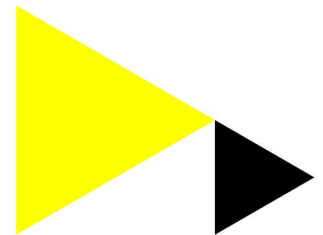
License

Unspecified

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Abdallah, S. E., & Kaulingfreks, F. (2021). Breekijzers en botte bijlen: Culturele expressie in het jongerenwerk, op hún voorwaarden. In *Sociaal weerwerk: Maatschappelijke betrokkenheid in zorg en welzijn* (pp. 151-171). Van Genneep.

General rights

It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Disclaimer/Complaints regulations

If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please contact the library: <https://www.amsterdamuas.com/library/contact/questions>, or send a letter to: University Library (Library of the University of Amsterdam and Amsterdam University of Applied Sciences), Secretariat, Singel 425, 1012 WP Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

Hoofdstuk 10

Breekijzers en botte bijlen

Culturele expressie in het jongerenwerk, op hún voorwaarden

SEBASTIAN ABDALLAH, FEMKE KAULINGFREKS

Jongeren en politiek lijken zich doorgaans vooral problematisch tot elkaar te verhouden. Als ‘de politiek’ het over jongeren heeft, is dat vaak omdat ze als veroorzakers of slachtoffers van maatschappelijke problemen gezien worden. Denk aan het recente nieuws over de avondklokrellen en feesende jongeren in het Amsterdamse Vondelpark (RTL, 2021; RTL 2021), maar ook aan de berichten over de wachtlijsten in de jeugdzorg en de toegenomen mentale problematiek onder jongeren (Nu.nl, 2021; Van Kempen, 2021). Jongeren lijken zelf nogal eens apolitek en niet begaan met zaken die hun individuele belang ontstijgen. Dit is met name gebaseerd op beeldvorming van volwassenen, die politieke inhoud vooral associëren met rationeel verlopende gesprekken. Als we beter kijken en luisteren, merken we dat jongeren wel degelijk politieke interesses hebben, van alles vinden van maatschappelijke thema’s en zich uiten over de kwaliteit van samenleven. Dat doen ze alleen niet altijd op manieren die volwassenen begrijpen of gepast vinden. Jongeren vinden vaak politiek betekenisvolle routes, kanalen en mogelijkheden via de culturele expressievormen van muziek, theater, dans en poëzie. De manieren waarop ze zich daarin uiten zijn nogal eens direct, emotioneel of niet verfijnd, met de botte bijl. Daardoor haken volwassenen af of veroordelen ze jongeren.

Jongerenwerkers staan doorgaans meer open voor de politiek-maatschappelijke inbreng van jongeren. In het jongerenwerk vinden jongeren mogelijkheden om zich op hun voorwaarden en op hun manieren te uiten. Jongerenwerk vormt zo een breekijzer om speelruimte te creëren voor de stem van jongeren. In dit hoofdstuk verkennen we hoe jongerenwer-

kers de ‘botte bijl’ van jongeren helpen aanscherpen zonder al te zeer af te doen aan de eigenheid van hun inbreng. Om te spreken in artistieke termen: jongerenwerkers geven jongeren een podium en helpen hen om hun inbreng te ontwikkelen, zonder de rauwheid ervan weg te polijsten of te censureren. In dit hoofdstuk maken we gebruik van observaties uit ons eigen onderzoek naar jongerenwerkpraktijken, culturele expressie en politieke participatie van jongeren die we in de afgelopen jaren hebben uitgevoerd in de Randstad, maar ook breder in Noord- en Zuid-Holland en Flevoland.

Jongerenwerk: het politieke en het culturele

Er is een groeiende tweedeling tussen jongeren die kansrijk opgroeien en jongeren die uit een minder kapitaalcrachtige omgeving komen, of het nu gaat om sociaal, cultureel of economisch kapitaal (SER, 2019). Bovendien bepaalt de plek waar je opgroeit tegenwoordig voor een groot deel je kans op een welvarend leven (SEO, 2021). De coronapandemie heeft bestaande verschillen en sociale problemen onder een vergrootglas gelegd (SCP, 2021; JDC, 2021). Volgens KidsRights is er in het Nederlandse coronabeleid te weinig rekening gehouden met de belangen van kinderen en jongeren (De Lange, 2021). Dat is schrijnend omdat jongeren sowieso al weinig invloed hebben op politiek beleid. Er werd in 2020 een Jongeren Denktank Coronacrisis opgericht maar die signaleerde begin 2021 dat er nog te weinig met haar adviezen werd gedaan (SER, 2021). Bovendien willen of kunnen lang niet alle jongeren gebruikmaken van formele kanalen voor inspraak en lang niet iedereen voelt zich gehoord of vertegenwoordigd door belangenorganisaties (Kaulingfreks, 2020). Met name praktischer opgeleide jongeren en jongeren met een migratieachtergrond hebben minder vertrouwen in de institutionele politiek; ze vinden dat politici een andere taal spreken, herkennen zichzelf niet in politici en zien voor hen belangrijke onderwerpen onvoldoende terug in het politieke debat (NKO, 2017; Kaulingfreks, 2017). Ondanks dat de opkomst onder jongeren bij de Tweede Kamerverkiezingen in 2021 hoger was dan bij voorgaande verkiezingen, is het opkomstpercentage onder praktischer opgeleide jongeren nog steeds laag (NOS, 2021). Tegelijkertijd zien we ook dat steeds meer jongeren zich inzetten voor een betere, meer duurzame en meer rechtvaardige samen-

leving. Door hun betrokkenheid bij klimaatactivisme of de Black Lives Matter-beweging zijn veel jongeren zich bewuster geworden van maatschappelijke en politieke ontwikkelingen (NOS, 2020; Yahye, 2021).

Het cultureel jongerenwerk, waar we in dit hoofdstuk naar kijken, behelst praktijken waarin prominente aandacht is voor culturele expressie, waaronder theater, dans, muziek, poëzie, maar ook de ‘kunst’ van dialoog (via bijvoorbeeld *spoken word*). Het gaat erom dat er manieren van uitwisseling zijn die expliciet meer omvatten dan het overbrengen van intellectuele inhoud. Verstand, gevoel en lichaam worden bij deze praktijken betrokken, en er wordt een beroep gedaan op creatieve en creërende vermogens. Het jongerenwerk is al sinds de jaren zestig van de vorige eeuw een belangrijk forum voor jongeren, vooral voor jongeren met een verhoogde maatschappelijke kwetsbaarheid. Het jongerenwerk fungeert voor hen als ruimte voor ontmoeting en uitwisseling, als plek om een eigen stem te ontwikkelen en te laten horen, en als creatieve uitlaatklep voor grieven over maatschappelijk onrecht of publieke kwesties die op hen betrekking hebben. In culturele expressie en productie krijgen politieke inhoud en hun visie op sociale verandering gestalte. Vaak leggen media en politici dergelijke activiteiten onterecht eenzijdig uit als ongepast, inadequaat en zelfs gevaarlijk voor bestaande waarden van fatsoen en structuren voor machtsdeling. De belangrijkste ‘tactiek’ (niet altijd bewust) is om de *vorm* van jeugdige actie af te wijzen, terwijl de *inhoud* ervan wordt ontkend of genegeerd. We laten zien hoe jongerenwerkers in hun alledaagse werk tegenwicht bieden aan dergelijke diskwalificaties en jongeren ondersteunen in het ontwikkelen van een eigen politiek bewustzijn en handelingsperspectief.

Aan de hand van twee praktijkvoorbeelden bespreken we vier manieren van politiserend werken binnen het jongerenwerk – waarderen, humaniseren, creëren en agenderen – waarmee de empowerment van jongeren die zich niet voldoende gerepresenteerd voelen in de institutionele politiek gestimuleerd kan worden.

Speelruimte en kant kiezen

Om beter zicht te krijgen op het engagement van jongeren helpt het om onderscheid te maken tussen ‘de politiek’ en ‘het politieke’. Enerzijds is

er ‘de politiek’ als een bestuursmodel of organisatievorm om mensen volgens bepaalde regels met elkaar te laten samenleven, zoals formele overheidsinstituties en bestuursprocessen. Anderzijds is er ‘het politieke’ als een dimensie van sociale situaties, relaties en dynamieken waarin mensen macht en invloed uitoefenen (Hartman, 2021; Ricoeur, 1965). Waar jongeren vooral afstand ervaren van ‘de politiek’ maakt ‘het politieke’ wel degelijk deel uit van hun dagelijks leven. In hun muzieksmaak (bijvoorbeeld maatschappijkritische hiphop) en leefstijlkeuze (bijvoorbeeld vegan eten), in de Instagrampagina’s die ze volgen en in hun gesprekken met vrienden kunnen ze blijk geven van een politiek en maatschappelijk engagement dat op persoonlijke manieren tot uitdrukking komt. Jongerenwerkers zijn zich hiervan bewust en spelen in hun werk in op de rol die het politieke speelt in de alledaagse ervaringen van jongeren.

Het jongerenwerk vervult om twee redenen een bijzondere maatschappelijke rol als het gaat om politieke bewustwording en positionering van jongeren. Jongerenwerkers ‘creëren speelruimte’ en ‘kiezen kant’ voor de jongeren. Met speelruimte bedoelen we de ‘vrije ruimte’ die het jongerenwerk haar deelnemers biedt tijdens de inloop in een jongeren centrum of tijdens sportactiviteiten en culturele activiteiten. In die activiteiten is wel degelijk sprake van structuren, regels en beperkingen, maar deelnemers kunnen samen op redelijk gelijkwaardige wijze vormgeven aan relaties, de interactiedynamiek en de activiteiten. Dit lijkt op wat Biesta (2011) een ‘democratisch moment’ noemt. Dat houdt in dat de vanzelfsprekende orde die in de rest van de samenleving geldt, wordt onderbroken. Waar jongeren normaal vaak worden bejegend als personen die niet genoeg weten, of zelfs als onvolwaardige gesprekspartners, zijn ze in deze activiteiten van het jongerenwerk wel volwaardige gesprekspartners. Deelnemers kunnen daardoor op een nieuw spoor waarin ze hun stem vinden, en uitgenodigd worden om hun inbreng te geven.

Dit gebeurde bijvoorbeeld in bijeenkomsten die jongerenwerkers in Amsterdam organiseerden op vmbo-scholen in de aanloop naar de laatste Tweede Kamerverkiezingen. Aan het begin zeiden deelnemende jongeren ‘niks te hebben met politiek’. Hoe verder het gesprek vorderde, des te meer gingen ze in het onderwerp op. De gespreksleiders hadden sterk de indruk dat dit kwam doordat de jongeren zich serieus genomen voelden.

De jongeren waren niet gewend als echte gesprekspartners behandeld te worden in gesprekken over landelijke politieke kwesties en deelnemen aan verkiezingen. Dat gebeurde nu opeens wel. Jongerenwerkers ‘spelen’ met de interactiedynamiek, en daarmee vergroten ze voor en met jongeren de speelruimte voor gedragsmogelijkheden. Deze speelruimte is er niet automatisch, ziet er niet overal hetzelfde uit, en ook niet elke jongerenwerker of organisatie is bedreven genoeg om deze ruimte te creëren. Wel kenmerkt het jongerenwerk zich doorgaans door een grotere mate van ‘samen spel’ met deelnemende jongeren, in tegenstelling tot de meer rigide voorgestructureerde programmering van onder meer onderwijs, hulpverlening en sportverenigingen. Zonder de inbreng van jongeren kunnen we feitelijk niet spreken van een volwaardige jongerenwerkpraktijk. Het is een voorwaarde, terwijl het voor andere typen praktijken eerder optioneel of mooi meegenomen is.

Ten tweede zijn jongerenwerkers geneigd zich ‘aan de kant van de jongeren’ te positioneren terwijl andere jeugdprofessionals, in bijvoorbeeld het onderwijs en de jeugdhulpverlening, zich meer laten leiden door de institutionele logica waar ze deel van uitmaken. Ze moeten bijvoorbeeld voor jongeren een behandelplan opstellen of hen stimuleren om bepaalde leerdoelen te behalen. Jongerenwerkers werken in een open setting waaraan jongeren vrijwillig – en in veel opzichten ook vrijblijvend – deelnemen. Dit maakt dat jongerenwerkers meer aangewezen zijn op middelen van drang dan dwang. Om bij jongeren aan te kunnen sluiten, moeten ze zich in hun situatie en beleving inleven. Deze dynamiek maakt het perspectief van de jongeren zelf en het vermogen om mee te bewegen in de leefwereld van jongeren tot een fundament voor het werk (Abdallah, Kooijmans, & Sonneveld, 2016). Omdat jongerenwerkers goed kunnen aansluiten bij de leef- en belevingswereld van jongeren kunnen ze voor verbinding zorgen tussen de leefwereld van jongeren en de wereld van ‘de politiek’ (Kaulingfreks, 2021). Ze kunnen tegemoetkomen aan de wens van jongeren om gehoord te worden, en hen helpen bij het vinden van een vorm van belangenbehartiging die bij hen past. Jongerenwerkers kunnen bijvoorbeeld bepaalde frustraties die jongeren hebben over discriminatie of kansenongelijkheid publiek zichtbaar maken. Politiserend werken begint met goed luisteren naar het eigen verhaal van jongeren, om vervolgens samen met

hen te zoeken naar gedeelde belangen en zich een voorstelling te maken van sociale verandering.

Speelruimte creëren en de kant van jongeren kiezen zijn geenszins vanzelfsprekende kenmerken van het jongerenwerk. Sterker nog, de tendens van de afgelopen jaren is een beweging naar meer ‘schoolse’ en voorgestructureerde activiteiten, naar begeleiding die grote overlap vertoont met zorg en hulpverlening, en naar een maatschappelijke rol die steeds meer aandacht heeft voor disciplineren en minder voor empowerment. Dit zien we bijvoorbeeld aan de tendens om de agenda van het jongerenwerk, maar ook de financiering, te bepalen aan de hand van veiligheidsopgaven, in plaats van de nadruk te leggen op de brede ontwikkeling van jongeren. Zo is er de laatste jaren veel bezuinigd op inloopactiviteiten en jongerencentra in de wijk, terwijl er wel werd geïnvesteerd in programma’s om radicalisering, jeugdcriminaliteit of loverboy-problematiek tegen te gaan. Deze nadruk op het tegengaan van problemen, in plaats van te investeren in de brede vorming van jongeren wringt met mogelijkheden om vanuit het jongerenwerk een agenderende en politiserende rol te vervullen.

In het vervolg van dit hoofdstuk beschrijven we twee voorbeelden waarin jongerenwerkers er toch in slagen om die speelruimte te creëren in praktijken van culturele creatie en recreatie, en hoe het kant kiezen kan bijdragen aan het stimuleren van het politieke bewustzijn van jongeren en het werken aan zinvol contact tussen jongeren en ‘de politiek’.

Op verhaal komen

Marvin¹² geeft een workshop spoken word (ritmisch voorgedragen tekst en poëzie) aan een groepje jongens die te maken hebben gehad met jeugdcriminaliteit. De vijf deelnemers komen binnen en laten aan alles blijken geen zin te hebben. Ook geven ze aan dat spoken word ‘dom’ is. Een gesprek volgt. Marvin zoekt naar ingangen bij hen om het gesprek op gang te brengen. Dat gaat eerst moeizaam. De deelnemers antwoorden vooral met oneliners die het idee van spoken word afkraken. Marvin gaat op elke oneliner in. Zoveel dat ik soms denk dat het op bepaalde momenten handiger is om een opmerking te negeren, maar dat doet Marvin niet. Wel

¹² Deze tekst komt uit een geanoniseerd observatieverslag, geschreven door een van de auteurs van dit hoofdstuk.

geeft hij soms aan dat hij vindt dat het gesprek een andere kant op moet gaan, hij heeft iets in te brengen, hen iets mee te geven. Hij draagt een eigen spoken word voor waarin hij iets vertelt over zijn leven, zijn gevoel, zijn onzekerheden maar ook zijn vastberadenheid om iets te maken van zijn leven. Hij vraagt hen te reageren. Het gesprek is geanimeerd. Iedereen zit voorover, praat mee over inhoud, over vorm. Een van de jongens die spoken word 'dom' vond, schrijft spontaan een stuk dat hij Marvin laat lezen.

Marvin belichaamt betrokkenheid. Hij is prominent, intens en gecommiteerd aanwezig in de interactie. Hij investeert in het moment en het momentum. De deelnemers vestigen hun aandacht op hem. Hij kan direct zijn in zijn vragen en het gesprek leiden. Hij kan ook indirect zijn, het uit de ander laten komen. Hij heeft niet van tevoren bedacht welke antwoorden hij wil van de deelnemers. Het mag alle kanten op. In het begin is het 'trekken aan een dood paard'. Langzaam keert het tij, en doen de deelnemers steeds meer mee aan het gesprek. Zodanig dat Marvin het gesprek moet reguleren: mensen laten uitpraten, on topic blijven. Ze bespreken allerlei zaken in hun leven. Het gaat over 'echt' zijn, over oneerlijkheid in de samenleving, over eigen verantwoordelijkheid en andere dingen die bij de deelnemers oppoppen. De energie is aanvankelijk laag maar bouwt steeds meer op. Marvin heeft niet automatisch of vanzelfsprekend de aandacht van de groep, maar geeft juist enorm veel aandacht. Dit vergroot de onderlinge focus. De deelnemers raken 'locked in' in de interactie. Ze kunnen niet iets zeggen waar Marvin geen aandacht aan besteedt, want alles krijgt aandacht. Gaandeweg 'wint' hij de aandacht van de jongeren en ontstaat onder hen een houding die lijkt te zeggen: ik wilde hier niet per se zijn maar dit heeft wel wat. Bij de deelnemers die net een stap verder zetten (een stuk schrijven) en daar feedback op krijgen, kan dit leiden tot een kleine boost. Hoe kortdurend die ook is, het is toch weer een positieve ervaring.

Waarden

De spoken word workshop leent zich als voorbeeld voor interacties tussen jongerenwerkers en jongeren waarin dingen gebeuren die niet snel poli-

tiek geduid worden, maar wel gezien kunnen worden als ‘klein politiserend werken’. Politisering krijgt niet alleen vorm in ‘grote’ publieke praktijken van collectief protest, maar ook in allerlei alledaagse handelingen en interacties, waarin pedagogische professionals zich ervoor inzetten dat de jongeren die zij begeleiden letterlijk en figuurlijk tot hun recht kunnen komen (Dijkstra & Knevel, 2019). Door zich met oprechte interesse te verhouden tot de eigen verhalen en ervaringen van jongeren kunnen jongerenwerkers de *agency* oftewel het eigen handelingsperspectief van jongeren versterken. Dit is, zoals pedagoog Micha de Winter het uitlegt (2021): ‘het vermogen van kinderen om bewust en doelgericht te handelen, voor zichzelf te spreken en actief na te denken over hun sociale wereld, hun leven en dat van anderen vorm te geven.’ Ervaren *agency* is een voorwaarde voor zowel het persoonlijke welzijn als de maatschappelijke participatie en betrokkenheid van jongeren. Het kan jongeren helpen om constructieve keuzes te maken in het gedrag dat ze op school vertonen of in de vriendschappen die ze aangaan, maar ook in de manier waarop ze hun maatschappelijk engagement uiten en ervaren onrecht aankaarten. Juist jongeren die in hun alledaagse leven te maken krijgen met stigmatisering en uitsluiting missen vaak de stimulans om hun eigen *agency* vorm te geven. Ze worstelen met het gevoel dat ze geen invloed kunnen uitoefenen op hun omstandigheden, of dat nu is in relatie tot het gezin, de wijk, de school of de instelling waarin ze verblijven. Wanneer deze jongeren uitgenodigd worden om in hun directe sociale omgeving hun mening te geven, zich bewust te worden van datgene waar ze recht op hebben en voor zichzelf op te komen, kan dat een gevoel van erkenning opleveren dat een heel alledaagse politieke betekenis heeft.

Dit zagen we gebeuren in Marvins workshop. Doordat de deelnemers tijdens de workshop hun stem konden laten horen en doordat hun inbreng door Marvin serieus werd genomen, voelden ze zich gewaardeerd. Jongeren die vooral ervaren dat er over ze gesproken en geoordeeld wordt, kunnen door die waardering bevestigd worden in hun *agency*. Het ‘klein politiserend werken’ kan zo beginnen bij het erkennen van de bestaansrecht van jongeren als volwaardig lid van de samenleving, zelfs als er niet direct expliciete maatschappelijke thema’s besproken worden. Dit is vergelijkbaar met het eerdere voorbeeld waarin jongerenwerkers met vm-

bo-scholieren in gesprek gingen. Als Marvin zoals de jongerenwerkers op het vmbo expliciet verbanden zou leggen met het belang van hun inbreng op publieke kwesties, wordt de eigen invloed op het denkproces directer en kan de uitnodiging of uitdaging om een eigen visie te ontwikkelen en te delen interessanter en relevanter voor jongeren worden. ‘Klein politiserend werken’ vindt in het jongerenwerk dus zowel impliciet als expliciet plaats. Het expliciet maken is lang niet altijd een noodzaak. Subtiele stimulans kan soms juist effectiever zijn. Wat wel helpt is als jongerenwerkers zich bewust zijn van de vormende werking van hun activiteiten op verschillende niveaus.

De alledaagse politieke betekenis van activiteiten waarin jongeren worden uitgenodigd om zich uit te spreken bevindt zich op het vlak van ‘het politieke’, eerder dan op het vlak van ‘de politiek’. Het gaat hier niet om formele politieke participatie, maar om de betekenis van interacties die uitdrukking geven aan publieke waarden als gelijkheid, eerlijkheid of rechtvaardigheid, of aan conflicten over de manier waarop zulke publieke waarden invulling kunnen krijgen. Opvattingen over wat eerlijk of rechtvaardig is kunnen immers verschillen. Jongerenwerkers nodigen jongeren uit om hun eigen perspectief in te brengen op wat zij (on)eerlijk of (on)rechtvaardig vinden, en wisselen daar met hen over van gedachten. Daarmee erkennen zij dat de agency of handelingsperspectief van jongeren niet alleen een individuele, maar ook een intersubjectieve waarde heeft. Die intersubjectieve waarde komt naar voren in de manier waarop filosoof Hannah Arendt ‘handelen’ begrijpt: in woorden en daden uitdrukking geven aan wie je bent en aan hoe je vorm geeft aan de sociale ruimte tussen jezelf en anderen (Hartman, 2021). Agency kan al gestimuleerd worden door goed te luisteren naar wat jongeren zelf willen inbrengen tijdens een activiteit, zoals Marvin doet, en hun inbreng, inclusief de emotionele geladenheid van die inbreng, serieus te nemen. Door jongeren te stimuleren om zich uit te spreken over hun eigen ervaringen, en ook de gevoelens te uiten die zij hebben bij die ervaringen, kunnen jongeren op waarde worden geschat, voorbij het ‘probleemgedrag’ dat ze eventueel vertonen. Vanuit ervaren betrokkenheid en *waardering* kunnen jongeren vervolgens uitgenodigd worden om zich een bewuste, eigen visie te vormen op thema’s die zij belangrijk vinden. Marvin doet dit in zijn workshops door jongeren

met spoken word een expressievorm aan te reiken voor hun eigen verhaal. Hij nodigt deelnemende jongeren uit om zich uit te spreken door ook zelf verhalen te delen. Zo brengt hij een open gesprek op gang waar hij zelf als begeleider onderdeel van uit maakt.

Een narratieve benadering kan jongeren helpen om zich bewust te worden van hun eigen ‘deep stories’, oftewel de geleefde verhalen die betekenis geven aan hun leven en sociale context (zie Hochschild, 2016), maar ook om nieuwe verhalen te ontwikkelen over een betere toekomst en meer rechtvaardige inrichting van de samenleving. Dit is vooral belangrijk voor jongeren die geen standaard-biografie hebben en zich vaak als ‘probleemjongere’ weggezet voelen. Het waarderen van hun ervaringen en verhalen kan tegenwicht bieden aan de normatief geladen interacties die ze vaak hebben met professionals op school, op straat of in de jeugdhulpverlening. Het kan hen ook helpen om tegen-verhalen met elkaar uit te wisselen of publiek te maken – verhalen die de andere kant laten zien van mainstream discoursen over de ‘normale’ of ‘goede’ manier van opgroeien in onze samenleving (Tilsen, 2018, p. 31). Deze verhalen kunnen het begin zijn van sociale kritiek. Ze tonen de beperkende werking van maatschappelijke normen in mainstream discoursen. Door daar andere, complexe of meerlagige verhalen tegenover te stellen kan een politieke dimensie ontstaan in de agency van jongeren. Zo kunnen de verhalen van jongeren die vanwege hun uiterlijk, naam, geloof of postcodegebied stagediscriminatie ervaren een andere kant laten zien van het dominante vertoog dat je als jongere in Nederland al je dromen op carrièregebied waar kunt maken, als je het maar echt wilt en hard genoeg werkt. Het delen van verhalen over stagediscriminatie krijgt een politieke lading omdat het anderen bewust kan maken van een maatschappelijk probleem dat zij eerder over het hoofd zagen.

Humaniseren

De agency van jongeren wordt in het alledaagse ook een politiek handelen wanneer zij reflecteren op de positie die zij in de wereld innemen. Met het bevorderen van die reflectie dragen professionals bij aan het *humaniseren* van jongeren. In workshops zoals die van Marvin ligt de nadruk niet op één aspect van hun bestaan, zoals de problemen die zij ervaren of

hun grensoverschrijdende gedrag. Marvin biedt hen de ruimte om ook andere kanten van hun belevingswereld en identiteit naar voren te brengen. Tijdens de workshop wordt een vormingsproces gestimuleerd dat niet enkel is gericht op het tegengaan van problemen, maar dat de brede ontwikkeling van jongeren als mens voor ogen heeft, inclusief hun identiteitsvorming en sociaal-emotionele ontwikkeling. Marvin draagt bij aan deze erkenning door de deelnemers aan zijn workshop op een ‘gewone’ manier te behandelen. Dit ‘gewoon’ is zeer bijzonder want het gebeurt in een context waarin ze de uitzondering zijn op de maatschappelijke regel. Ze zijn veroordeeld voor hun onaangepaste gedrag en krijgen te maken met alledaagse, stigmatiserende opmerkingen. Tijdens onze observaties hoorden we andere professionals over de deelnemers aan de workshop van Marvin zeggen: ‘ze zijn pittig’, ‘ze zijn niet de makkelijkste’, ‘ze hebben een behoorlijke bagage.’ Soms deden ze deze uitspraken in aanwezigheid van de deelnemers. Marvin straalde hiervan niets uit naar de deelnemers en bezigde deze taal niet. Ook niet in afwezigheid van de deelnemers.

Juist voor jongeren die als risicogroep of overlast gevende groep gelabeld worden, bijvoorbeeld vanwege betrokkenheid bij criminele activiteiten, kan een open en waarderende benadering een empowerend effect hebben op zowel individueel als collectief niveau. Wanneer jongeren die het gewend zijn om altijd als probleemgeval beschouwd te worden, aangesproken worden op hun capaciteiten en dromen kunnen ze daar kracht uit putten. Klein politiserend werken kan zo beginnen bij het erkennen en versterken van het potentieel van jongeren, ongeacht hun kwetsbaarheden of problemen. Goed luisteren naar jongeren en hen faciliteren in het laten horen van hun stem is politiserend werken op het niveau van ‘het politieke’. De interacties tijdens de spoken word workshops lijken een ‘re-humaniserend’ effect te hebben in een omgeving die jongeren in sommige opzichten als dehumaniserend kunnen ervaren.

Verbeelding en vertolking: begeleiden zonder te censureren

10 juni 2020, een warme zomerse dag in de Bijlmer. Vanuit alle hoeken stromen mensen naar het Nelson Mandela Park om deel te nemen aan wat de grootste Black Lives Matter-demonstratie in Nederland zal worden. Meer dan tienduizend demonstranten met mondkapjes staan op

het grote grasveld. Er zijn veel jongeren, zwart en wit door elkaar. Een half-Surinaamse, half-Antilliaanse jongeman vertelt voor de camera van AT5 waarom hij gekomen is. Op school werden er vaak grapjes gemaakt over zijn dikke lippen: ‘Vroeger ging ik meelachen, want ik dacht, laat me de sfeer niet verpesten. Want dan gaan hun boos worden en ben ik degene die fout ben. Maar nu, ik kan het niet meer. Het is gewoon genoeg. Ik kan niet meer stil blijven dus ik laat m’n stem horen.’ Drie mannen van een close harmony zanggroep uit de Bijlmer openen de demonstratie op het podium met een a capella gezongen Afro-Surinaams lied. De demonstranten staan op anderhalve meter afstand van elkaar maar vormen één menigte. Nadat een van de organisatoren een lange lijst van namen heeft voorgelezen van slachtoffers die door zinloos geweld of politiegeweld om het leven zijn gekomen worden twee minuten stilte gehouden. De menigte knielt als één man neer op het gras, een vuist gebald in de lucht.

Een dag later vertelt jongerenwerker Ramanda in een nagesprek georganiseerd door Pakhuis de Zwijger dat ze overdonderd was door het aantal jongeren dat naar de demonstratie was gekomen, en hoeveel het met haar heeft gedaan dat ze met mensen die ze normaal op straat tegenkomt in de Bijlmer haar emoties kon delen (YouTube, 11 juni 2020). Ramanda vertelt dat sommige jongeren met wie ze werkt wel naar de demonstratie wilden komen om een statement te maken tegen racisme, terwijl anderen er juist niet het nut van inzagen. ‘Vooraf heb ik met een aantal van mijn jongeren een gesprek gehad hiervoor. Veel zeiden eigenlijk ik ga niet want het maakt toch niet uit, dus dat is al een pijnpunt bij mij, dat zij het idee hebben dat ze er niet genoeg toe doen om ook maar te verschijnen. En een aantal gaven aan van ja ik vind het heel belangrijk wat in de wereld gebeurt en ik wil ook dat het klaar is. Ze maken het dagelijks mee natuurlijk, op school, op straat, vooral nu met de coronamaatregelen. We hebben dertien, veertienjarigen die aangehouden zijn in de buurt vanwege anderhalve meter afstand. Vier, vijf, zes agenten die erbij komen. Dat soort taferelen maken ze ook mee, dus ik denk in die zin zeker dat ze zich groepen voelden.’

Terwijl Ramanda in juni 2020 probeerde om jongeren uit de Bijlmer de straat op te krijgen, probeert jeugdprofessional, activist en cultureel-maat-

schappelijk ondernemer Kunta Rincho een paar maanden later de jeugd uit de Bijlmer juist binnen te houden in de week van de avondklokrellen in januari 2021 (zie ook Abdallah & Kooijmans, 2021). Rincho gaat 's avonds met jongerenwerkers de straat op om met jongeren te praten die op online oproepjes zijn afgekomen om te rellen bij station Zuidoost. Hij doet op Instagram live verslag van zijn ronde en maakt duidelijk dat hij niet zozeer de jongens wil ontmoedigen om in opstand te komen tegen het regeringsbeleid, maar hen wel wil vragen zorgvuldig de risico's af te wegen van hun handelen. 'Ik begrijp dat in alle woede, frustratie, en misschien sensatielust, (...) en (...) verveling, dat het ze misschien wel een goed idee lijkt om naar buiten te komen.(...) Ik denk dat de boodschap anders overkomt, als ie komt van ons, dan van de politie. Een van de agenten was ook best wel repressief in haar aanpak. Dat werkt vaak averechts. Repressie leidt tot agressie.(...) Opstand is belangrijk. Protest is belangrijk. Zelfs burgerlijke ongehoorzaamheid is een belangrijk middel voor mensen die niet gehoord worden. Martin Luther King zei ook al "Riots are the language of the unheard." Gemarginaliseerden moeten zich bedienen van middelen als burgerlijke ongehoorzaamheid. Als je blijft gehoorzamen, dan houd je de status quo in stand, en dan verandert er niks.(...) Maar het is belangrijk dat onze jongeren niet worden misbruikt voor agenda's van andere mensen. En als je opstaat, is het belangrijk dat je je bewust bent van het moment waarop. Als je je niet bewust bent van het moment, dan doe je misschien het juiste op het verkeerde moment, met een verkeerd gevolg.'

Het blijft die avond rustig in Amsterdam Zuidoost. Naderhand legt Rincho in een debat van 'Zuidoost spreekt' bij Pakhuis de Zwijger uit hoe hij contact maakt met jongeren. 'Als je veel met jongeren werkt, ontwikkel je bepaalde sensoren waardoor je op een bepaalde manier beweegt op straat en over straat en dat contact met die jongeren ga je aan vanuit verbinding, vanuit begrip, niet vanuit het repressieve maar vanuit de empathie, zeg maar. Je hoort ze aan en je luistert en je probeert te begrijpen wat ze beweegt voor zover je dat nog niet weet. En je probeert ze eigenlijk een beetje te sturen, een beetje verder te bewegen in een richting waar zij wat meer aan hebben. (...) De rellen zijn eigenlijk het symptoom van onderliggende problemen, van structurele problemen. (...)We moeten opstaan, (...) om

onze jongeren eigenlijk te voeden met dat wat zij nodig hebben om een kwalitatieve toekomst tegemoet te gaan' (New Metropolis Zuidoost, 2021).

Creëren en agenderen

Bij zowel de demonstratie als de avondklokprotesten in Amsterdam Zuidoost lieten jongerenwerkers zien hoe zij jongeren proberen te begeleiden in het publiekelijk uitdrukking geven aan hun ervaringen met onrecht, en hun wensen voor een meer rechtvaardige inrichting van de samenleving. Ze zoeken daarbij naar een balans tussen het stimuleren van jongeren om hun stem te laten horen over maatschappelijke problemen en het beschermen van jongeren tegen de gevaren van ondoordachte publieke confrontaties. Wanneer professionals zich samen met jongeren bezighouden met de vraag hoe een gemeenschappelijke wereld vormgegeven zou kunnen of moeten worden, zijn ze bezig met politiserend werken. Hannah Arendt (1976, p. 458) stelde dat als mensen als 'builders of worlds or cobuilders of a common world' worden erkend, dit bijdraagt aan hun menselijke waardigheid. De pedagoog Paulo Freire (1968) noemde dit de hoogste menselijke roeping. Jongeren kunnen op politiek-maatschappelijk vlak hun agency ontwikkelen door zich bewust te worden van de inrichting van de samenleving, en zich voor te stellen hoe die inrichting het meeste recht zou kunnen doen aan hun eigen belangen en die van anderen.

Een betere wereld *creëren* begint bij het je kunnen voorstellen van hoe die wereld er uit zou kunnen zien. Er is dan ook verbeelding nodig om sociale en politieke verandering te kunnen realiseren. Het aanspreken van de verbeeldingskracht van jongeren speelt een duidelijke rol bij recente politiek geëngageerde publieke praktijken of acties, zoals de Black Lives Matter-demonstratie in de Bijlmer. De demonstratie ging gepaard met muziek, poëzie en symboliek. Rond deze demonstratie vormde zich een netwerk van betrokkenen die crossovers belichamen tussen sociaal vakmanschap, politiek activisme en culturele expressie. Ze laten zien hoe verbeeldingskracht, organiserend vermogen, en artistieke expressie elkaar kunnen versterken, en hoe het politiek engagement van jongeren zich juist op het snijvlak hiervan kan ontwikkelen. Voorbeelden hiervan zijn stichting Untold (www.untold.nl) die via theater, dans en muziek educatieve programma's ontwikkelt over ons niet-vertelde koloniale verleden. Rincho

is betrokken bij Untold, actief in jeugdwerk, onderwijs en maakt muziek (en begeleidt jongeren in muziek maken) tijdens Ketu Koti-vieringen en andere publieke gelegenheden. Verder zijn er theatermakers, muzikanten, dansinstructeurs en dichters die geschoold en actief zijn in de sociale sector. Vanuit hun maatschappelijk engagement maken ze kunst en stimuleren en begeleiden ze jongeren om hetzelfde te doen. Voor veel jongeren is culturele expressie een laagdrempelige manier om inzichtelijk en invoelbaar te maken hoe hun persoonlijke ervaringen samenhangen met politiek-maatschappelijke onderwerpen. Juist omdat er tijdens de Black Lives Matter-demonstratie ruimte was om doorleefde ervaringen met onrecht en uitsluiting publiek te delen, trok het veel jongeren aan die nog niet eerder op andere manieren politiek actief waren geweest. Zoals Ramanda aangaf was het zowel voor jeugdprofessionals als voor jongeren een emotionele ervaring om samen met zoveel andere mensen een publiek statement te kunnen maken waarin ook de woede en frustraties over racisme gedeeld konden worden.

We kunnen spreken van een holistische ervaring die op verschillende manieren uitnodigt om maatschappelijke verhoudingen anders te verbeelden: de gebeurtenis sprak verstand, emotie en lichaam van de deelnemers aan in plaats van bijvoorbeeld alleen het intellect. De activist en historicus Mary Frances Berry (2019) – die samenwerkte met Martin Luther King en meewerkte aan de bevrijding van Nelson Mandela – stelt (lichtelijk bewerkt citaat): ‘putting your body on the line in a protest is totally different from voicing an opinion online’ (The Daily Show, 2020). Het letterlijk in beweging brengen van een massa, maakt iets in mensen los, en kan voeding bieden voor volgende stappen om ook anderen die op het moment zelf niet aanwezig waren te inspireren en in beweging te brengen rondom bepaalde gedeelde idealen. Berry vervolgt: ‘It takes hard work. It takes thought. It takes using creativity and imagination, about how to get the public’s attention.’

Naast collectief gedeelde momenten zoals demonstraties zijn *plekken* waar jongeren kunnen samenkomen belangrijk omdat ze structureler de mogelijkheid bieden om na te denken over en te werken aan maatschappelijke verandering en verbetering van de kwaliteit van samenleven. In Amsterdam Zuidoost zijn meerdere publieke centra te vinden waar culturele

creativiteit, bewustzijn van politieke verhoudingen en kwesties, en sociaal engagement elkaar voeden. Voorbeelden zijn het Bijlmerparktheater en het buurthuis en cultureel centrum NoLimit, met name toen daar nog jongerenwerk plaatsvond (tot 2019). In die contexten wordt al jaren steeds een volgende generatie geïnspireerd om te kiezen voor een loopbaan in het culturele domein of het jongerenwerk. Jongeren worden zo door hun verbeelding en vermogen om te creëren aan te spreken in aanraking gebracht met maatschappelijk urgente thema's en door het gekozen medium vaak net op een andere manier geraakt dan door de formele informatieverstrekking die vooral aandacht besteedt aan feitelijke en morele correctheid. Via deze creaties en in de omgevingen waarin ze tot stand gebracht worden, leren jongeren om actief te zijn in 'het politieke' en ook 'de politiek' te bereiken, of in ieder geval de aandacht te trekken. Praktijken die de creativiteit van jongeren aanspreken, bieden hen zo ook de mogelijkheid om maatschappelijke kwesties op hun eigen manier, in directe aansluiting op hun geleefde realiteit te *agenderen*.

Aandachtspunten

Wat ons betreft verdienen een aantal punten prioriteit zodat jongerenwerk van betekenis kan zijn in het ondersteunen van jongeren die de strijd aangaan met moeilijke maatschappelijke omstandigheden en kampen met uitdagingen op het gebied van onrecht en ongelijkheid. Onderstaande punten vormen samen wat wij noemen: cultureel jongerenwerk met politiek engagement.

Meer nadruk op *conditieverbetering*. Sociaal werkers, en ook jongerenwerkers, hebben vaak vooral aandacht voor het individuele functioneren (competentieversterking) en zijn minder geneigd iets aan de structurele omstandigheden te doen (conditieverbetering) die invloed hebben op het individueel functioneren van hun deelnemers (Hojtink & Spierts, 2017). De casussen rond de Black Lives Matter-demonstratie en de avondklokonrust laten mogelijkheden van jongerenwerkers zien om zich actief en kritisch op te stellen tegenover zich opdringende structurele maatschappelijke verhoudingen en om samen met jongeren te verkennen hoe ze die realiteit kunnen veranderen. Deze meer activistische betrokkenheid bevindt zich in het jongerenwerk nog in een prille fase. Echter, het is gezien

de maatschappelijke misstanden en onrust op meerdere levensgebieden van groot belang dit verder te ontwikkelen. Het is niet genoeg om slechts het ‘invechten’ van jongeren in een maatschappij te ondersteunen, als die maatschappij structureel grote groepen benadeelt of uitsluit. Jongerenwerk dient ‘speelruimte te creëren’ en ‘kant te kiezen’ voor jongeren. Hiervoor zijn in veel gevallen nieuwe soorten gesprekken nodig tussen jongerenwerkers, leidinggevend en opdrachtgevers. Het idee dat het jongerenwerk een ‘uitvoerende’ partij is, dekt niet genoeg de lading. Jongerenwerkers kunnen jongeren niet alleen leren om zich aan te passen, maar hen ook helpen om de samenleving te transformeren. Betrokken partijen zullen jongerenwerkers als volwaardige maatschappelijke partner moeten zien. En het jongerenwerk zal die rol moeten waarmaken (Abdallah et al., 2010).

Cultureel werk dient meer ruimte te krijgen en explicieter gemaakt te worden. Het ‘gesprek’ over politieke en maatschappelijke kwesties is belangrijk, maar dit vindt behalve door te praten ook plaats via muziek, dans, zang, theater en poëzie (Delgado, 2018). Culturele expressie is bij uitstek een manier voor jongeren om zich te engageren, waarmee ze zich een andere, betere wereld voor kunnen stellen. Verder is in gesprek zijn zelf ook een kunst. Profileer het jongerenwerk door het creërende en spelende vermogen op de voorgrond te brengen en het belang ervan te benadrukken voor de ontwikkeling van jongeren en de kwaliteit van samenleven. De context van het sociaal domein is er namelijk een waarin onterecht het verbale, het logisch beredeneerde, het lineaire doelmatige overheerst. Creëer ruimte om het niet-verbale te laten spreken.

Maak *youth organizing* het vlaggenschip, het boegbeeld, het kloppend hart van de jongerenwerkbenadering. Dit is een benadering om het zelforganiserend vermogen van jongeren te versterken, waarbij jongeren ondersteund worden in het zelf initiëren van gewenste veranderingen in hun leefomgeving. In al het jongerenwerk staan beleving, belangen en inbreng van jongeren centraal. In *youth organizing* wordt dit principe geëxpliciteerd en uitgewerkt (Awad et al., 2017; Kaulingfreks, 2018). Het is de benadering die misschien wel het beste laat zien hoe aan jongeren een breekijzer kan worden aangereikt om ruimte te openen voor hun eigen initiatief en inbreng, ook op politiek gebied (Delgado & Staples, 2008).

Laat jongerenwerk de plek zijn waar jongeren zelf voorwaarden kunnen bepalen, inhoud kunnen ontwikkelen, en hun stem kenbaar kunnen maken. Niet alleen als er nood is of als jongeren ermee komen, maar als inherent aan de kwaliteit van het werk. De aanknopingspunten voor een meer maatschappijkritische, en dus politiserende versie van youth organizing verdienen onze aandacht.

Ontwikkel *faciliterend vakmanschap*. Jongeren de ruimte geven betekent niet eenvoudigweg aan de kant gaan. Het is voor veel jongerenwerkers als ‘doeners’ een actieve en pittige opgave om jongeren zelf ‘het wiel te laten uitvinden’. Verder is jongeren de leiding geven niet ‘klantgericht werken’. Deze term is altijd misplaatst geweest in het sociaal domein. Persoonlijke en politieke vorming is een gezamenlijk proces waarbij zowel professionals als deelnemers (niet ‘klanten’ of ‘cliënten’) inbreng hebben. Ruimte geven en nemen is hier aan de orde. Ramanda en Rincho lieten zien dat ze opereren in spanningen tussen het aanmoedigen van jongeren om kansen aan te grijpen en hen in bescherming nemen op momenten dat ze zichzelf blootstellen aan te grote risico’s. Hoe bescherm je jongeren tegen verkeerde invloeden maar blijf je uit de verleiding om weg te polijsten wat niet ‘gepast’ is in het publieke debat of de publieke ruimte? Hoezeer lukt het jongerenwerkers om jongeren te ondersteunen in het aanscherpen van hun verhaal zonder dat zij de agenda van jongeren overnemen? Het bewust omgaan met die spanning is van belang om niet automatisch met het sterkste of dominantste geluid mee te gaan. Daarbij is fijngevoeligheid belangrijker dan instrumentele deskundigheid.

Cultureel jongerenwerk is een benadering die cruciaal is om te werken aan de persoonlijke en politieke vorming van jongeren en om te kunnen spreken van volwaardig jongerenwerk. We hebben het in maatschappelijke analyses en oplossingen vaak over bruggen bouwen tussen groepen mensen. Maar jongeren zijn geen eiland buiten de samenleving waar een brug naartoe moet. We hebben breekijzers nodig die in de samenleving ruimte creëren voor inbreng die misschien niet volwassen is, maar zeker niet onvolwassen.

Auteurs

Sebastian Abdallah is cultureel werker, arabist en socioloog. Hij werkt als programmacoördinator Maatschappelijke Participatie voor het Centre of Expertise for Urban Education bij de Hogeschool van Amsterdam. Daar is hij tevens docent Sociaal Werk.

Femke Kaulingfreks is filosoof en antropoloog. Ze is werkzaam als lector Jeugd en Samenleving aan Hogeschool Inholland.

Referenties

- Abdallah, S., & Kooijmans, M. (2021). Het diepere verhaal van rellende jongeren en het jongerenwerk. *Tijdschrift voor Sociale Vraagstukken*(1), p. 40-43.
- Abdallah, S., Kooijmans, M., & Sonneveld, J. (2016). *Talentgericht werken met kwetsbare jongeren. Ontwikkelwerk, erkenningswerk, verbindingswerk*. Coutinho.
- Abdallah, S., De Boer, N., Sinke, E., Sonneveld, J., & Spierts, M. (2010). *Goed jongerenwerk vergt goed gesprek*. DMO gemeente Amsterdam en Youth Spot Hogeschool van Amsterdam.
- Arendt, H. (1976). *The origins of totalitarianism*. Harcourt.
- Awad, S., Metz, J., Kooijmans, M., Sonneveld, J. (2017). *Onderzoek naar Youth Organizing als specifieke methodiek van het grootstedelijk jongerenwerk. Portfolio Jongerenwerk aflevering 4*. Hogeschool van Amsterdam.
- Berry, M. F. (2019). *History teaches us to resist: how progressive movements have succeeded in challenging times*. Beacon.
- Biesta, G. (2011). *Learning Democracy in School and Society. Education, Lifelong Learning and the Politics of Citizenship*. Sense.
- Delgado, M. (2018). *Music, song, dance, and theatre. Broadway meets social justice youth community practice*. Oxford University Press.
- Delgado, M., & Staples, L. (2008). *Youth-led community organizing. Theory and action*. Oxford University Press.
- Dijkstra, P. & Knevel, J. (2019, 15 maart). Politiseren in het sociaal werk is niet alledaags, sociaal werk wel. *Socialevraagstukken.nl*.
- De Lange, P. (2021, 3 juni). Nederlands coronabeleid: 'Uniek negatief voorbeeld in de wereld'. *De Volkskrant*.
- De Winter, M. (2021, 15 maart). Opinie: De belangstelling voor reljongeren mag iets oprechter. *De Volkskrant*.
- Freire, P. (1968/2012). *Pedagogy of the oppressed*. Continuum.
- Hartman, J. (2021). Over handelen in het sociaal werk: Hannah Arendt. In P. Raeymaeckers, J. Gradener, S. van Dam, S. Botman, K. Driessens, J. Boxstaens & M. Tirions (Eds.), *Denken over sociaal werk* (p. 63-76). Acco.

- Hojtink, M., & Spierts, M. (2017). Sociale dimensies van ‘sociaal’ werk. In M. Spierts, A. Sprinkhuizen, M. Scholte, M. Hoijtink, E. de Jonge & L. van Doorn (Eds.), *De brede basis van het sociaal werk. Grondslagen, methoden en praktijken* (p. 29-50). Coutinho.
- Hochschild, A. (2016). *Strangers in their own land. Anger and mourning on the American right*. New Press.
- Jongeren Denktank Coronacrisis (2021). *En nu... daden!*. JDC.
<https://www.ser.nl/-/media/ser/downloads/overige-publicaties/2021/en-nu-daden.pdf>
- Kaulingfreks, F. (2017). *Straatpolitiek: Op zoek naar nieuw engagement*. Uitgeverij Boom.
- Kaulingfreks, F. (2018). *Word in Progress: Verhalen over opgroeien in een meerstemmige gemeenschap*. Inholland (publicatie bij lectorale rede).
- Kaulingfreks, F. (2020, 10 juni). *Opinie: Jongeren zijn actiebereid, nu de politiek nog*. *De Volkskrant*.
- Kaulingfreks, F. (2021). *Politisierend sociaal werk in crisistijd*. In Van den Broeck, J., De Degraeve, S., Claeys, J., Huysmans, M., & Stiens, H. (eds.), *Stemmen voor de stad* (p. 19-31). Politeia.
- New Metropolis Zuidoost (2021, 4 februari). *Zuidoost zegt nee!*. Videoverslag. <https://dezwijger.nl/programma/zuidoost-zegt-nee>
- NKO (2017). *Aanhoudend wisselvallig: Nationaal Kiezersonderzoek 2017*. Nationaal Kiezersonderzoek.
- NOS (2020, 30 november). *Half jaar na het Damprotest: wat heeft het teweeggebracht?* *Nos.nl*.
- NOS (2021, 18 maart). *Verkiezingen in cijfers: hoge opkomst onder jongeren en zorg belangrijkste thema*. *Nos.nl*.
- Nu.nl (2021, 2 juni). *Voor het eerst cijfers over wachttijd jeugdzorg: gemiddeld tien maanden*. *Nu.nl*.
- Pakhuis de Zwijger (2020, 11 juni). *Black Live Matters. Nagesprek Demonstratie Bijlmer*. Videoverslag. <https://www.youtube.com/watch?v=ixAynkAi10Q>
- Ricoeur, P. (1965). *The Political Paradox. History and Truth* (p. 247-270). Northwestern University Press.
- RTL (2021, 25 januari). *Avondklok: gelegenheidsargument om te rellen, of echte boosheid?* *rtnieuws.nl*.
- RTL (2021, 21 februari). *Feest met honderden jongeren in Vondelpark: ‘Onacceptabel’*. *rtnieuws.nl*.
- SCP (2021, 3 maart). *Een jaar coronacrisis. Sociaal en Cultureel Planbureau*. *SCP.nl*.
- SEO (2021). *Seo Kansentlas*. SEO economisch onderzoek. <https://kansentlas.seo.nl/>
- SER (2019, 29 augustus). *Hoge verwachtingen : kansen en belemmeringen voor jongeren in 2019*. *Sociaal-Economische Raad*. *SER.nl*.
- SER (2021, 28 januari). *Jongeren Denktank Coronacrisis luidt noodklok bij minister-president Rutte*. *Sociaal-Economische Raad*. *SER.nl*.
- Te Poel, Y. (1997). *De volwassenheid voorbij. Professionalisering van het jeugdwerk en de crisis in de pedagogische verhouding 1945-1975*. DSWO Press.

- The Daily Show (2020, 27 januari). Mary Frances Berry - "History Teaches Us to Resist" and the Power of Protest. *The Daily Show*. <https://www.youtube.com/watch?v=qD-7d1QS3y1c>
- Tilsen, J. (2018). *Narrative Approaches to Youth Work: Conversational Skills for a Critical Practice*. New York: Routledge
- Van Kempen, J. (2021, 23 april). Coronapandemie leidt tot forse stijging psychische problemen bij jongeren. *Het Parool*.
- Yahye, E. (2021, 25 februari). Deze jonge activisten willen meebeslissen over klimaatbeleid. Want zij maken het einde van de eeuw nog mee. *decorrespondent.nl*.